

**БЪЛГАРО-АМЕРИКАНСКИ
КУЛТУРНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ВРЪЗКИ
ПРЕЗ XIX – ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК**

Сборник с доклади
от Националната научна конференция,
проведена в София на 16–17 септември 2003 г.

Съставители
Иван Илчев, Пламен Митев

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“
София • 2004

Мари Агопян. Житейската реализация на ямболци, възпитаници на Роберт колеж	153
Иван Танчев. Българо-американски връзки в сферата на образованието (от Освобождението до началото на ХХ в.)	159
Иван Лалев. Американски образователни институции в Северна България от Освобождението до началото на войната (1912–1913) (Девически колеж в Ловеч)	170
Надя Данова. Иван Добровски в Ню Йорк (1854–1855)	176
Пламен Митев. Американският политически модел в идейните платформи на българското националнореволуционно движение	190
Вера Бонева. „Ако метнем поглед през океана...“ Америка и американското във визиите на възрожденеца Петко Славейков	198
Петър Шопов. Американски и европейски пасиви и перспективи на „османското присъствие“	209
Милена Ангелова. „Кметът имаше връзка с един американец и той подпомагаше за образец.“ Американската близкотоизточна фондация в България през 30-те години на ХХ в. и програмата „Образцово село“ – случаят с. Дивля (Радомирско)	215
Ангел Димитров. Политическият контекст на едно дипломатическо начало. 100 години от установяването на дипломатически отношения между България и Съединените американски щати	222
Войн Божинов. Един епизод от българо-американските отношения (Доминик Мърфи и Андрей Ляпчев)	232

„АКО МЕТНЕМ ПОГЛЕД ПРЕЗ ОКЕАНА...“ АМЕРИКА И АМЕРИКАНСКОТО* ВЪВ ВИЗИИТЕ НА ВЪЗРОЖДЕНЕЦА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

ВЕРА БОНЕВА

„Сиромах Богдан или способ за обогатяване. Книжка много поучителна за народът“ – под това заглавие през 1869 г. печатницата на вестник „Македония“ публикува подготвения от Петко Р. Славейков превод на популярното съчинение на Бенджамин Франклин „Алманах на Бедния Ричард“¹. Споменатият компендиум от сентенции, систематизирани от влиятелния американец около амбицията „да подтикват към трудолюбие и пестеливост“², вече се е появил в две български версии³. При все това Славейковият вариант е посрещнат с интерес от жадната за мъдро и разбираемо нравоучение публика. Междувременно тежението на възрожденския читател по драматично-сензационни повествования е удовлетворено от още три преводни книги, чиито сюжети са свързани с динамичните и причудливи за инертния балканец реалности на Съединените американски щати – повестите „Черти от американския живот“ (1868 г.), „Белий папагал или сцени от американския живот“ (1869 г.) и „Париж в Америка“ (1870 г.)⁴. Отпечатани в три поредни години от издателския център към в. „Македония“, тези не особено претенциозни в белетристично отношение текстове създават предпоставки за по-обстоятелствено опознаване на част от видимостите и невидимостите, присъщи на проспериращата северноамериканска република. Появили се с подчертаното съпричастие на Петко Славейков, споменатите книги свидетелстват за трайния и системен интерес на влиятелния народонаставник към темата за Америка и американското като етикет за рязко скъсване с условностите и традициите на средновековна Европа.

Както е известно, контактите на Петко Славейков със Съединените американски щати са само косвени – книжовни и персонални. В началото на 60-те години на XIX в. самоукият писател се сближава с резидиращия по това време в Търново американски протестантски мисионер д-р Албърт Лонг⁵. Скоро талантливият словотворец е включен в редакционния екип⁶, подготвил новобългарския превод на Библията⁷. Трудът на българо-американския колектив е отпеча-

* Позволявам си да облекча изложението от евентуална системна употреба на трисъставното име *Съединени американски щати*, което в много от случаите заменям само с *Америка*. Всички употреби на името *Америка* и квалификацията *американско* в този текст са свързани само със споменатата метонимия. Този словесен избор черпи своите основания както от възрожденските, така и от редица съвременни книжовни практики.

тан през 1871 г. с финансови средства, отпуснати от Американския съвет⁸. В хода на деликатната работа по новобългарската версия на Светото Писание темпераментният публицист укрепва връзките си с част от протестантските мисионери⁹. Особено трайно е приятелството му с д-р Албърт Лонг, продължило и след завършека на съвместния им книжовен проект¹⁰. Още по-плътен характер придобиват общуванията на популярния национален лидер с американските мисионери в Османската империя по времето, когато двамата му синове – Иван и Рачо – учат в отвоювания висок образователен престиж цариградски Роберт колеж¹¹.

Получил материална подкрепа и приятелска опора от американските мисионери, следящ отблизо изданията и изявите им, редакторът на в. „Македония“ обективно се нарежда в малката група на възрожденските интелектуалци, които са относително по-широко информирани за северноамериканските реалности. В този смисъл визията му за Америка и американското има съществено отношение не само към прецизната реконструкция на необозримия Славейков свят, но и към уточняване параметрите на представата за Съединените щати, битуваша в културното пространство на Българското възраждане¹². Споменатата представа е белязана не толкова с детайлна конкретност, колкото с добронамерено възхищение. В нея осезаемо се долавя и амбиция за разгадаване тайнствата на бързата модернизация на Северна Америка с цел впрягане на тези тайнства в колесницата на българските национални интереси. Очертаният патетично-прагматичен подход към Америка и американското е присъщ в особено отчетлива форма на Славейковите текстове, които по единодушното мнение на съвременници и следовници упражняват „силно влияние на младото поколение българи“¹³.

„Онуй още, което отличава днешната цивилизация от старата, то е скоростта, с която [тя] се развива и разпространява. Откритието на Америка, изобретението на печатът, усъвършенствването на мореплаването, железните пътища, телеграфите, пощенските учреждения – всичко туй показва, че съвременната цивилизация е твърде скоро[стно] вървяла и е извършила дела геройски.“ Цитираните Славейкови съждения са извлечени от статията му „Основите на днешната цивилизация“¹⁴. Поставяйки „откриването на Америка“ в хронологическото начало на съвременната нему епоха, редакторът на в. „Македония“ окачествява споменатия факт като едно от най-значимите събития, провокирали общоевропейския преход към Новото време. Трябва да се отбележи, че упоритите настоявания на П. Славейков за повратната роля на стъпването на европейците на американския материк¹⁵ не се отличават с оригиналност. Те са част от широко битувашата в предосвобожденската публичност представа за значимостта на евро-американската среща, осъществена в края на XV в.¹⁶ Съзнанието за споменатата значимост още през XIX в. е отложено в пластове на

книжовноезиковата комуникация чрез устойчивото словосъчетание „Откривам Америка!“¹⁷ От друга страна, откритото убеждение за неделимостта на Съединените щати от европейската цивилизационна линия демонстрира по категоричен начин адекватността на Славейковата представа за еволюцията на следколумбова Америка.

При все че схваща близостта между общественно-политическите модели на водещите западноевропейски държави и САЩ, влиятелният публицист многократно подчертава видимо по-силната доминация на постулата за индивидуалната свобода в пределите на северноамериканската политическа традиция. „Около края на 18-й век – пише в обзорен текст Славейков – преселените в Новия свят след Христофора Колумба англосаксонци, притискани от метрополията Англия, дигнаха пряпореча на избавлението. Като развиха в програмите си началото, че свободата е природното и ненасилованото, и неотемленото право на всякой човек, привлякоха симпатиите на европейските народи и след страшен и благодетелен подвиг излязоха победители.“¹⁸ Макар и в завоалирана форма, горните изречения недвусмислено възхваляват изборите от колонистите революционен маниер на конституиране на националния суверенитет. Маниер, предполагащ скъпи жертви, но ценен с възможността за радикално и бързо скъсване с правилата на стария обществен ред.

Благодарение именно на революцията, смята редакторът на в. „Македония“, северноамериканското общество се подрежда в съответствие с „принципа на свободата“. По следите на този изкусителен за просветените възрожденци принцип се движат по-голяма част от Славейковите текстове, обърнати с лице към американската тема. Подчертано еднозначно са изречени нещата в кратка преводна статия, появила се в повратната за българското национално движение 1868 година. „Народът на Съединените американски щати – заявява авторът ѝ – има за принцип, какво всякой човек познава по-добре своя собствен интерес и [принципа] че никой няма право да му ся меси в работите, освен [тогава], когато неговите дела докарват вреда на обществото или на частни лица [...]. Върху този принцип е основана свободата в Америка – всяка една община относително към цялата държава ся сматра като една личност и тя е независима от правителството, колкото за своето вътрешно самоуправление; и е подчинена под върховната власт само за онези работи, които се отнасят до общите народни и държавни интереси.“¹⁹ Макар и прикован към не особено богатата възрожденска политическа лексика, откъсът дава съществена информация по предпочитания от предосвобожденската публика проблем за съотношението реално/оптимално в действащите държавни модели, свързани с укрепващите традиции на либерализма и конституционализма. Пак със северноамерикански примери е обоснована необходимостта от конструирането на модерните представителни институции в съответствие с принципа на „общото гласоподаване“²⁰ и от взимането на управленските решения в колективните органи на властта по правилата на „вишегласието“²¹.

Колкото непоколебимо, толкова и основателно е Славейковото убеждение, че присъщото на северноамериканската държавност регионално самоуправление представлява важна предпоставка за успешното развитие на образователните учреждения – поне в по-ниските им етажи. В хода на трудната борба с правителствената инициатива за сливане на новобългарските училища с току-проходящата османска система на светско образование²² Славейков многократно се позовава на американския опит. По думите му този опит демонстрира недвусмислено, че масовото училище може да функционира успешно и без централизирано администриране и финансиране. „Най-способното, най-могущото, естественото министерство на общественото изучение – пише той, имайки предвид северноамериканската традиция – е свободата на общините да промишляват за възпитанието и образованието на бъдещите си граждани; най-огромният, неизчерпаемият бюджет за общественото просвещение е съзнанието на общините за потребността от добри училища.“²³

С посредничеството на добре информирани сътрудници редакторът на в. „Македония“ представя на пьстрата си публика и ред други особености на американската образователна система – прагматичното структуриране на образователните стратегии, общодостъпния характер на масовото училище, доминацията на светското начало в образованието, широкото присъствие на жените в учителската професия²⁴. „За младежите, които са излезли из американските школи, [в]сяка практическа деятелност съставлява [...] продължение на ония същи занятия, на които тия са посвещавали своето време и своя труд в школата“ – така е обобщено значението на подчертано практическата ориентация на преподаванията в американските учебни заведения в преводна статия, посветена на девическото образование в САЩ²⁵. Принципът за пряко обвързване на образователния процес с реалните стопански и социални нужди по мнението на публициста създава една от най-съществените предпоставки за стопанския просперитет на бившите британски колонии: „Американските работници, като по-учени, работят по-добре и по-скоро, и ползват ся от машините повече от другите.“²⁶

Съзирайки в организацията и постиженията на американската образователна система един продуктивен модел за бъдещата еволюция на българските училищни практики, Славейков проявява склонност и към известна идеализация. „Ако метнем поглед през океана и дойдем в Съединените държави на Америка, ний ще намерим едно поразително доказателство на онова, което искаме да доказваме: там, като няма невежествени хора, то и злочестините, и сиромашията са по-малки и по-редки. Всякой, като е приготвен от училището за някаква работа и като може да си спечели добро положение – ако иска, то рядко се срещат хора да страдат от мъките на няманието. Както е засеяно между всички учението, тъй е засеяно и благоденствието.“²⁷ Цитираното Славейково „доказателство“ е по-близо до постулатите на класическата просветенска идеология, отколкото до живата обществена реалност. При все това изтъкнатата дис-

пропорция не бива да се оценява от позициите на съвременните изисквания за обективна журналистика. Знайно е, че за Славейковите съвременници е от голямо значение да имат пред очи градивни примери за обществено добруване, постигнато по правилата на Новото време, отколкото да са безупречно информирани за състоянието на една просперираща, но все пак отвъдокеанска държава.

Макар и в значително по-малък обем в сравнение с текстовете, посветени на страните от Европа, в Славейковата публицистика намират отражение и водещи събития от политическите процеси в САЩ. Драматичният развой на Гражданската война (1861–1865)²⁸, избирането на ген. Уилис Грант за „стопанин на Бялата къща във Вашингтон“²⁹, сложните извикви на т. нар. „Алабамски въпрос“³⁰, американско-руските, американско-турските и американско-европейските отношения в цялост³¹ – всички тези проблеми са подложени на по-кратка или по-подробна интерпретация в пределите на Славейковата публицистика. Като цяло прави впечатление подчертаното авторово пристрастие към постиженията на американската демокрация и към все по-активната позиция на САЩ в отношенията с най-влиятелните държави на Стария континент. „Северна Америка – настоява напористият общественик – под управлението на тойзи мъж [ген. У. Грант] твърде наскоро ще завземе важно положение в Европа; и то без съмнение в полза на свободата.“³²

Трябва да се отбележи, че в определени ситуации Славейковите текстове поставят критичен акцент върху антихуманния институт на робството и върху пределно комерсиалния характер на част от американските нрави. Като цяло обаче представата на възрожденеца за САЩ е потопена в миражите на американската мечта. „Нийде [другаде] няма по-голяма свобода в политическо и черковно отношение – обобщава възрожденецът, – нийде [другаде] няма по-малко фанатизъм; нийде [другаде] няма по-голямо почитание към законите и мирът; нийде [другаде] няма такъв бляскав и много полезен поминък. С една дума, американецът с учението си е достигнал до таквази степен на политически, обществен и икономически живот, каквато не е достигнала ни една държава в Европа и в целия свят.“³³ Разположен в плътна близост със страната Утопия, очертаният образ на Америка демонстрира по-скоро Славейковия идеал за хармонично общество, отколкото убеждението на публициста във възможността подобен свят на постигнатото благоденствие да съществува в описаните форми – дори и отвъд океана³⁴. В случая отново имаме работа с йерархическата подчиненост на визията за американското на националните приоритети на българското. Българското като перспектива за държавен суверенитет, обществено равновесие, „бляскав поминък“. От гледна точка мобилизиране на социалните енергии по посока на споменатата перспектива е изключително важно скептичният балканец да бъде убеден в постижимостта на споменатите обществени състояния – дори и с примери от другата страна на земното кълбо. А кой друг, ако не вещият манипулатор на общественото мнение Петко Славейков, би се справил най-успешно с мисията на народоизкусител.

Последните съждения се отнасят до Славейковите визии за Америка като отвъдокеанска реалност. Когато обаче ситуациите, произтичащи от контакта с американското, са разположени тук – на Балканите, подходът на борбения журналист става съвсем друг. Бягство от каквато и да е идеализация и амбиция за обективност при представяне на фактите – това са особеностите на онези текстове от Славейковата публицистика, които имат за предмет пропагандната дейност на американските мисионери, наченали през 60-те години на XIX в. системна работа сред българите³⁵.

По правило Славейков избягва да популяризира протестантските инициативи с предимно религиозен характер. Дори и в случаите, когато е допуснал да бъде отпечатан материал с (про)протестантска ориентация, редакторът дава право на съответен отговор; а ако се наложи – декларира по директен начин своята привързаност към традициите на бащината религия³⁶. По подобие на други възрожденски интелектуалци, Славейков основателно отчита големите рискове от евентуално разделение по религиозен признак на все още консолидиращата се нация. Въпреки това, в духа на модерната публична комуникация, той настоява за толерантност на дебата и премереност на книжовния словообмен. „Ние – декларира общественикът – сме против протестантите с всичката жестокост на човек, който усеща всички лоши следствия от разединението на народа, поради такива вероизповедни препирни, но не по-малко сме жестоки против онези, които недостойно защитават предмет толкова важен, нанасят още по-голяма вреда на религиозното чувство на народа.“³⁷ По всичко личи, че ангажираният именно от американските протестанти с превода на Новия Завет книжовник съумява да запази необходимата дистанция – както от пропагандираната от мисионерите религиозна доктрина³⁸, така и от присъщия на някои възрожденски дейци (главно руски възпитаници) православен фундаментализъм.

Непоклатимата Славейкова сдържаност по отношение религиозната дейност на протестантските мисионери преминава в приятелска добронамереност, когато стане дума за просветните учреждения, създадени и поддържани от американците на Балканите, и по-специално за Роберт колеж. В историческата книжнина вече е констатирано широкото присъствие на темата за Роберт колеж в колоните на в. „Македония“³⁹. Независимо дали става дума за прием на ученици или годишни изпити, основаване на ученическо дружество или училищни тържества, театрални представления или текущи новини, цариградският публицист не пропуска да отбележи качеството на образованието, получавано от българчетата, обучаващи се в престижното училище⁴⁰. Особено високо са оценени просветителските усилия на американците в статията, посветена на откриването на новата сграда на учебното заведение и в материалите, представящи учебните програми на колежа. Дълбоко убеден, че „училището Роберт колеж ще държи едно достойно място в историята на българската книжнина“⁴¹, Славейков популяризира чрез изданията си редица текстове, подготвени от възпитаници на учебното заведение.

Плътният ангажимент на влиятелния общественик с образователните инициативи на Роберт колеж е показателен за готовността на българите да се възползват от предоставената им от протестантите възможност за получаване на качествено образование – без обаче да поемат каквито и да е ответни прозелитски ангажименти. Очевидно и в този случай Славейковата комуникация с американските мисионерски инициативи е подчинена преди всичко на най-належащите общонационални приоритети. Както и в други аналогични ситуации, с неподражаема политическа похватност възрожденският общественик съумява да пренареди чуждоземските „цивилизаторски“ амбиции по правилата на новобългарските цивилизационни тежнения.

* * *

През 1865 г. във в. „Гайда“ е публикуван стихотворен текст, озаглавен „Дивата американка и питомний европеец“⁴². Този творчески опит на Петко Славейков не се отличава с високо поетическо изящество, но специалистите го окачествяват като „рядка за тогавашната ни литература творба“⁴³. Любопитното в случая е, че натовареният с цялото всепроблемие на общобългарското битие поет насочва поглед към привидно отдалечената от културния хоризонт на съвременниците му тема за взаимоотношенията между местното индианско население в Америка и овладелите континента европейци.

След относително обширното въведение, предявящо кървавия размах на приобщаването на новите земи към политическата система на Стария континент, Славейков разказва една тривиална любовна история. Млада индианка спасява живота на ранен в бой срещу съплеменниците ѝ завоевател, дошъл от Европа, воден от илюзията за бързо забогатяване. Скоро между двамата представители на противоборстващите цивилизации избуява „поллюбовно буйство“. Семейството, създадено в резултат от това „буйство“, се оказва нетрайно; европеецът напуска индианката – „таз“, що го мияла искрено и вярно“. Привидно обърнатата сюжетика на поетическия разказ етикира човечността и нравственото величие не с едро шрихирания образ на „питомния европеец“, а с поведението на „дивата американка“.

В мелодраматичните извивки на прастария сюжет за любовната измяна ясно се долавя способността на възрожденца да проблематизира взаимоотношенията между личности и общества, без да робува на идеологически предубеждения и политически трафарети. Докосвайки се до един от най-деликатните аспекти на темата за предисторията на модерна Америка, Славейков припомня, че величието на САЩ все още не е заличило кървавите дири на геноцида спрямо индианците. Припомня и това, че границата между цивилизованото/питомното и нецивилизованото/дивото състояние на обществото невинаги е разположена по географския лимес на Европа и Северна Америка. Защото цивилизованото, по негово мнение, е идентично с европейското и американското един-

ствено тогава, когато съответното общество има за свой приоритет не само абстрактния просперитет на нацията, но и добруването на всяка отделна личност. Тази модерна за времето си концепция демонстрира по убедителен начин принадлежността на Славейковите мисловни светове към политическите ценности на либерализма. Ценности, до чиято действена сила бихме могли да се докоснем и в съвременния свят – както в голяма част от неговите европейски зони, така и „ако метнем поглед през океана...“

БЕЛЕЖКИ

¹ Сиромас Богдан или способ за обогатяване. Книжка много поучителна за народът. Цариград, в печатницата на [в.] „Македония“, 1869. Същият текст е публикуван и във в. „Македония“ (III, № 28, 7 юни 1869; № 29, 14 юни 1869). В българската хуманитаристика съществуват известни колебания относно Славейковото авторство на възпросния превод. Отчитайки книжовните особености и някои извънкнижовни обстоятелства около „Сиромас Богдан...“, се присъединявам към мнението на М. Стоянов и Н. Аретов, че цитираният български вариант на популярната Франклинова творба е неделима част от творческото наследство на П. Р. Славейков. Вж. *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957, с. 329; *Аретов, Н.* Рецепцията на Бенджамин Франклин в България през Възраждането. – Литературна мисъл, 1983, № 4, с. 157.

² *Франклин, Б.* Мемоари. С., 1966, с. 83.

³ Преводите, предхождащи Славейковия, са два – на Гаврил Кръстевич (1837 г., от френски език) и на Никола Първанов (1868 г., от немски език). Вж.: *Аретов, Н.* Цит. съч., 155–159.

⁴ Черти от американски живот. Превод Н. Михайловскаго. Издава П. Р. Славейков. Цариград, в печатницата на в. „Македония“, 1868; Белийт папагал или сцени от американския живот. Превод Н. Михайловскаго. Цариград, в печатницата на в. „Македония“, 1869; *Лабуле, Е.* Париж в Америка. Превели П. В. Горбанов и П. Р. Славейков. Цариград, печатницата на в. „Македония“, 1870. Оригиналите и на трите споменати книги са френски. Ролята на френското литературно посредничество за уплътняването на възрожденската визия за САЩ е представена накратко у: *Генчев, Н.* Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 358.

⁵ „Тогава през 1860 г. – пише в кратък мемоарен текст А. Лонг – и двамата бяхме млади хора. Неговата сърдечна доброта, пъргавост, поетическият му темперамент и верен усет за истинското, хубавото и доброто ме привлякоха към него.“ – В: Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев и Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. С., 1967, с. 71.

⁶ Към този екип, освен Славейков и Лонг, принадлежат още двама дейци – американецът д-р Илайъс Ригс и българинът от Самоков Христодул Костович.

⁷ Специално Славейков работи върху Новия Завет. „Д-р Лонг мя услови да превода на български от [църковно]славянски Новия завет за Библейското общество в Цариград“ – спомня си след Освобождението възрожденецът. Вж. *Славейков, П. Р.* Съчинения. Т. 3. С., 1979, с. 39. Върху този момент от творческата дейност на емблематичния българин се спира М. Арнаудов в непубликуваната си монография „Петко Славейков (1827–1895). Човекът, поетът, общественикът [1949]“. – НА – БАН, ф. 58к (М. Арнаудов), а. е. 386, л. 43. Вж. и: *Хаджиниколова, Е.* П. Р. Славейков и преводът на Новия завет от 1867 година на новобългарски език. – В: Петко Славейков: Нови изследвания. Сборник по повод 175 години от рождението му. Велико Търново, 2003, 94–100.

⁸ Библия, сиреч Свещеното писание на вехтий и новий завет. Вярно и точно преведено от първообразното. Цариград, в книгопечатницата на А. Х. Божияна, 1871.

⁹ *Хаджиниколова, Е.* Алберт Лонг и българите (1857–1877). Към историята на американско-протестантско мисионерство в българските земи през Възраждането. – В: Българистиката в

зората на ХХI век: българо-американската перспектива за научни изследвания. С., 2000, 32–42; *Генов, Г. С.* Американският принос за възраждането на българщината, с особен поглед към личността на Илайъс Ригс. – Исторически архив, III, ноември 2000–май 2001, № 9–10, 51–55.

¹⁰ Запазените писма, разменени между П. Славейков и д-р А. Лонг, демонстрират еднозначно както приятелската близост между двамата обществени дейци, така и съвпадането на част от представите им за приоритетите в развитието на българския народ през последните предсвобождени десетилетия. – НБКМ – БИА, II А 6118; ф. 113к (П. Р. Славейков), а. е. 45, л. 1. Вж. и: *Славейков, П. Р.* Съчинения. Т. 8. С., 1982, с. 249, 252, 256, 299.

¹¹ *Илчев, И.* Роберт колеж и формирането на българската интелигенция (1863–1878). – Истор. преглед, 1981, № 1, с. 58.

¹² По-общите измерения на тази представа са очертани у: *Конев, И.* Америка в духовното пространство на Българското възраждане. С., 1996; *Бонева, В.* Американската мечта в българското възрожденско общество. Велико Търново, 1998.

¹³ Цитираната констатация е от писмо, отправено на 30 декември 1865 г. от българина на руска служба Тодор Минков до високопоставен петербургски чиновник. В него се настоява редакторът на в. „Гайда“ да бъде вербуван от Русия и „дарбата му да пише остроумно“ да бъде използвана в политическите комбинации на руската балканска политика. – Русия и българското националноосвободително движение 1856–1876. Документи и материали. Т. 2. 1864–1867. С., 1990, 241–243.

¹⁴ *Славейков, П. Р.* Основите на днешната цивилизация. – Македония, I, № 35, 29 юли 1867.

¹⁵ *Славейков, П. Р.* Откриването на Америка. – Смесна китка или годишно периодическо списание, I, 1852, стрък [кн.] I, с. 59–62; Изнамервания и открития. – Пчелица, 1871, № 4; Българският ум. – Звънчатият глумчо, I, № 1, 4 апр. 1873; Тайнство странное. – Шутош, I, № 37, 25 юли 1874.

¹⁶ Възрожденското любопитство по отношение на тези събития е удовлетворено до известна степен чрез един преводен текст на Пандели Кисимов. – *Кампе, Й.* Откритието на Америка. Книга забавителна и полезна за [в]секиго. Преведена на български [език] от Пандели Кисимов. Ч. I. Виена, 1875; ч. II. Букурещ, 1876.

¹⁷ Във възрожденската публицистика това словосъчетание се среща често с присъщата му и на съвременната езикова ситуация смислова натовареност – проумявам или казвам нещо отдавна известно. – Свобода, II, № 17, 21 окт. 1871; № 25, 4 дек. 1871, № 48, 13 май 1872; Независимост, I, № 30, 11 май 1874. Вж. и: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. Т. 2. О–Я. С., 1975, с. 72.

¹⁸ [*П. Р. Славейков*] Кога и как са спечелени новите свободности. – Македония, I, № 34, 22 юли 1867.

¹⁹ Общините в Съединените американски държави. – Македония, II, № 51, 18 ноем. 1868.

²⁰ Доколко напредничав по своя характер е Славейковата концепция за оптималната избирателна система, свидетелства фактът, че публицистът без колебание се солидаризира с едни от най-ранните френски и американски инициативи за предоставяне избирателни права на жените. – [*П. Р. Славейков*]. Нещо за жените. – Македония, III, № 10, 1 февр. 1869.

²¹ [*П. Р. Славейков*] Политическо обозрение. – Македония, III, № 19, 5 апр. 1869.

²² Подробности за тази провалена от възрожденския ни елит инициатива вж. у: *Плетньов, Г.* Съпротивата на българския народ против османизирането на родните училища в Дунавския вилает. – Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“, 12, 1976, № 3, Велико Търново, 105–165. *Димитров, А.* Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. С., 1987, 176–223; *Плетньов, Г.* Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. Велико Търново, 1994, 166–169.

²³ [*П. Р. Славейков*] Прочетаме в „Етоал д’Ориан“. – Македония, I, № 25, 20 май 1867. Подобен възглед е развит и в други статии. Вж. [*П. Р. Славейков*] Народното просвещение. – Македония, VI, № 2, 10 ян. 1872; № 4, 24 ян. 1872.

²⁴ *Първанов, Н.* Възпитанието на търговците в Америка. – Македония, IV, № 40, 7 апр. 1870; № 41, 11 апр. 1870; *Цанов, А.* Учебна деятелност в Америка. – Пак там, V, № 10, 9 март 1871.

²⁵ Образованието на жените в Америка. – Македония, IV, № 40, 7 апр. 1870. Вж. и: [П. Р. Славейков] Народното просвещение в Америка. – Пак там, V, № 3, 18 ян. 1871.

²⁶ [П. Р. Славейков] Образованието. – Гайда, III, № 10, 15 май 1866.

²⁷ [П. Р. Славейков] Народното просвещение. – Македония, V, № 52, 28 дек. 1871.

²⁸ [П. Р. Славейков] Политическият дух на съвременната история. – Македония, I, № 35, 29 юли 1867; [П. Р. Славейков] Не стигат ли 11 годин? – Пак там, I, № 36, 5 авг. 1867. Във втората посочена статия Славейков обобщава новината за приключването на Гражданската война в САЩ така: „Свободата възтържествува. Американското съединение ся постанови пак. Добър му час във вървежа занаяпред!“.

²⁹ Новият председател на Съединените държави в Америка. – Македония, II, № 51, 18 ноем. 1868.

³⁰ [П. Р. Славейков] Политическо обозрение. – Македония, III, № 19, 5 апр. 1869; [П. Р. Славейков] Миналата година. – Пак там, IV, № 14, 3 ян. 1870.

³¹ Македония, I, № 9, 28 ян. 1867; № 20, 15 апр. 1867; № 29, 17 юни 1867; № 36, 5 авг. 1867; II, № 15, 9 март 1868; № 38, 17 авг. 1868; III, № 12, 15 февр. 1869; № 19, 5 апр. 1869; VI, № 9, 20 май 1871. В изброените броеве на популярния вестник се съдържат кратки новини, касаещи посочените проблеми. По правило те са извлечени от западни издания и са представени в рубриката „Политически новини“.

³² [П. Р. Славейков] Политическото състояние. – Македония, II, № 41–49, 4 ноем. 1868.

³³ [П. Р. Славейков] Народното просвещение. – Македония, V, № 52, 28 дек. 1871.

³⁴ За това, че Славейковата представа за Америка и американското е обитавана и от поприземни образи, свидетелстват посочените в началото преводни повести с „американски“ сюжети, отпечатани от редакцията на в. „Македония“. Тези повести са плътно населени с ред присъщи на буржоазното общество типаж – безскрупулният чиновник, алчният адвокат, подкупният вестникар, корумпираният съдия. „Вземай си сам правото; туй е най-сигурното – такъв е тука обичаят“ – това е веруото на един от техните „герои“. Очертаващи параметрите на свят, в който властва грубата сила и материалния интерес, въпросните текстове подказват, че редакторът на в. „Македония“ е имал значително по-нееднозначна представа за САЩ, отколкото предполагаат отложените в публицистиката му послания. – Черти от американският живот. Превод Н. Михайловскаго. Издава П. Р. Славейков. Цариград, в печатницата на в. „Македония“, 1868; Белият папагал или сцени от американския живот. Превод Н. Михайловскаго. Цариград, в печатницата на в. „Македония“, 1869.

³⁵ По проблема за дейността на американските протестантски мисионери сред българите през XIX в. през последните десетилетия се оформи представителна поредица от научни текстове, обгледащи от различни страни размаха и резултатите на мисионерските инициативи. Вж. Стоянов, М. Начало на протестантската пропаганда в България. – Изв. Института за история, 14–15, 1964, 45–67; J. F. Clarke. Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria. New York, 1971; Шопов, П. Пропагандна и просветна дейност на американските библиейски общества в българските земи през XIX век. – Изв. Института за история, 23, 1974, 149–184; Кларк, Дж. Американците откриват българите 1834–1871. – В: България в света от древността до наши дни. Т. I. С., 1979, 477–485; Traikov, V. The First American Protestant Missionaries in Bulgaria. – In: Bulgaria: Past & Present. Studies on History, Literature, Economics, Sociology, Folklore, Music & Linguistics. S., 1982, 195–201; Несторова, Т. Американски мисионери сред българите 1858–1912. С., 1991; Американски пътеписи за България през XIX век. С., 2001.

³⁶ Стоянов, М. Петко Р. Славейков и протестантската пропаганда у нас. – Родина, III, 1941, № 3, 90–98. Без да се дистанцирам изцяло от наблюденията на М. Стоянов по отношение корелацията Православие/Протестантство в Славейковите възгледи и действия, считам, че присъщият на възрожденца радикализъм спрямо основните аспекти на църковното движение трябва да се обяснява не толкова с доктриналното влияние на протестантите, колкото със спецификата на Славейковия манталитет и с начина, по който самоукният книжовник се утвърждава в пространството на възрожденските политически и културни общувания. Един човек, който на 16 години заради непоколебимостта на възгледите си е запиран в кокошарника на търновския владика, едва